

Биљана Стојковић*
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

Овај рад се осврће на мало познату предисторију сепаратистичких тенденција становништва на Криму и на истоку Украјине, али и даје научно објашњење шта се у историји дипломатије и историји међународних односа подразумева под тзв. Источним питањем, чије се рефлексije осећају у геополитичким приликама у савремености великог броја земаља у источној Европи и на Балкану. У њему се подсећа на сентенцу да је историја „учитељица живота” и долази се до закључка да би се аргументовано могло тврдити да је историја дипломатије „учитељица” савремених међународних политичких односа. Другим речима, на основу историјских чињеница долази се до сазнања да се у савремености готово ништа и не дешава што у прошлости није имало своје заметке у сложеној дипломатској игри најмоћнијих европских династија, те дворских и војних елита, интернационалних организација и високих верских кругова православне, римокатоличке и исламске провинијенције, с краја 16. до краја 20 века. То је време опасне „дипломатске игре” која се водила око геополитичке превласти у Средоземном мору, кроз решавање статуса Крима, али и статуса „колевке хришћанства” на истоку Европе, у Кијеву. Наведени сукобљени интереси кулминирали су поделама и дипломатским и војним сукобима који су ондашњу Малорусију „прекрстили” у Украјину, а у 21. веку довели до крвавих грађанских, политичких и верских подела и оружаних сукоба у Украјини.

Кључне речи: *геополитика, историја дипломатије, Источно питање, украјинска криза*

О „учитељици живота” и историјским поукама

Пишући, својевремено, *Увод у историју дипломатије*, Владимир Иблер је настојао да аргументовано поткрепи тезу да дипломатија представља научну дисциплину која истовремено подразумева и науку и вештину. Износећи бројне аргументе за ту тврдњу, на крају је изнео и своја запажања о односу дипломатије и дипломатске историје, долазећи до закључка да ако се под „дипломацијом” подразумева инструмент вањске политике држава,... онда се дипломатска историја ограничава, у првом реду, на излагање историје вањске политике држава – односно њихових владара и одговорних влада (претпостављајући довољно познавање унутрашње политичке историје држава), а за

* Др Биљана Стојковић, biljana.stojkovic@mod.gov.rs.

тим се, успут и колико је потребно, осврће и на инструменте, методе, вештину итд. вањске политике.”¹ Имајући у виду наведена одређења историје дипломатије, у оквиру сагледавања њених поука у односу на најновија збивања у Украјини, јасно је да треба обухватити и период пре настанка, тренутно друге по величини државе у Европи, тј. Украјине и пратити њен настанак и развој, укључујући и сагледавање узрока који су довели до актуелних оружаних сукоба на њеној територији и предвидети, ако је могуће, следеће потезе „кључних играча” на великој геополитичкој „шаховској табли”² и њихове последице на ситуацију у Европи и на Балкану.

Историја је „учитељица живота” за оне народе који из историјских поука умеју да изведу закључке применљиве у практичној политици и прагматичне за национални развој,³ истовремено чувајући виталне националне интересе и избегавајући непотребне сукобе, а поготово кржаве и братоубилачке ратове. Међутим, у школи живота, нажалост, увек има и „понављача”, како појединачно, тако и појединих народа који не уче на сопственом, ни на туђем искуству. Такође, што би рекао чувени немачки историчар Леополд фон Ранке, још давне 1836. године, „Знање о прошлости несавршено је без знања о садашњости”.⁴

Да су односи међу народима и државама важан проблем наглашава и домаћи историчар Чедомир Попов, који сматра да се тим проблемом бавила историографија, готово у континуитету од свог настанка па до најновијих дана.⁵ Али, у савремености, осетљив комплекс питања у вези с тумачењем узрока тзв. украјинске кризе не може се схватити и тумачити само из историјског или историографског угла, без укључивања сазнања из више научних области и дисциплина и то, првенствено, из историје дипломатије у вези тзв. источног питања, затим из стратегије,⁶ геополитике,⁷ економије, демографије, савремених међународних односа⁸ и др. Овај

¹ Ibler, Vladimir., *Diplomska historija 1814-1871*, „Školska knjiga”, Zagreb, Republika Hrvatska, 1960. str. 1-7.

² Рецимо, израелски стратегиста Lanir Zvi сматра да је концепт националне безбедности „резултат дефиниције достижних циљева, богатијег разумевања стратегијске околине и трендова који је дизајнирају, обавештености предности и не-предности свих страна, и креативности у дизајнирању политичких, војних и економских алатки. ‘Рупе’ у релевантности настају као резултат три главна разлога који стварају потешкоће у суочавању са мењајућом реалношћу: ‘когнитивни проблеми’, ‘организациона ригидност’ и ‘политичка суздржавања’.” (Види опширније: Zvi, Lanir., *Relevancy Gap, Praxis*, Center for Strategic Studies, Tel Aviv, 2006).

³ Веомо је значајан различит приступ појединих наука истом проблему. Тако, рецимо, историчар Чедомир Попов наводи запажање да: „За теоретичаре међународних односа историја је наука о посебним, конкретним случајевима’ којој је циљ само да открије, провери и среди и изложи чињенице и да, у најбољем случају, реконструише догађаје и појаве. Искључивање примене историјског научног метода води у ‘ голу дескрипцију догађаја’, која може задовољити историјску науку, али не и науку о међународним односима, јер она треба да прави генерализације и да открива законитости.” Извор: Попов, Чедомир., *Од Версаја до Данцинга*, „Нолит”, Београд, 1976. стр. 12.

⁴ Леополд фон Ранке (нем. *Leopold von Ranke* (1795–1886), немачки историчар, који се сматра оснивачем историографије. Internet: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/491217/Leopold-von-Ranke>.

⁵ Попов, Чедомир., *Од Версаја до Данцинга*, „Нолит”, Београд, 1976, стр. 7.

⁶ Стојковић, Биљана., *Различити приступи у употреби појма стратегија у савременом добу*, часопис „Војно дело”, бр 3, Београд, 2009. године, стр. 241-270.

⁷ Види: Сакан, Момчило., *Геополитика у савременом свету*, „Независни универзитет Бања Лука НУБЛ”, Четврти део под називом: Геополитика великих сила, Бања Лука, 2012. стр. 87-160.

⁸ Види опширније у следећим изворима: Димитријевић, Војин., Стојановић Радослав., *Међународни односи (учбеник)*, „Службени лист СРЈ”, Београд, 1996; Штамбук Јелица, *Дипломатија у међународним односима*, „Чигоја”, Београд, 2009; Иваниш, Жељко., Ђорђевић, Ивица., *Међународни односи – практикум*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.

рад ће, стога, настојати да понешто каже о сваком од поменутих научних приступа овом проблему, како би се избегло непотребно политикантско и једносмерно тумачење проблема у Украјини.

Геополитика, економија и реалполитика

Оружана криза у Источној Европи, у Украјини, тзв. највећој и најзначајнијој „европској житници“, већ неколико месеци заокупља велику пажњу геополитичара и војних аналитичара. Разлог је оружани конфликт у Украјини, који је до средине октобра 2014. године однео више од 1.367 живота, док је више од 4.000 људи рањено.

Геополитичари не пропуштају да наведу да је Украјина, после Руске Федерације, друга по величини земља у Европи, која се пре ове кризе, протезала на 603.700 km². Према последњем попису из 2005. године она је имала 47.732.079 становника.⁹ У Украјини је живело: 77% Украјинаца, 17,3% Руса, Румуна и Молдаваца 0,8%, Белоруса 0,6%, Кримских Татара 0,5%, Бугара 0,4%, Мађара 0,3%, Пољака 0,3%, Јевреја 0,2% и осталих етничких мањина 1,8%. Мало је познат податак да у дијаспори има између 16 и 20 милиона Украјинаца, од којих само у Руској Федерацији живи између 5 и 8 милиона. Од поменутог броја житеља Украјине, у зони борбених дејстава живи око 3,9 милиона људи, у условима нарушене инфраструктуре, недостатка струје и воде, што овој кризи даје тешку социјалну и хуманитарну димензију, поред војне, етничке и политичке, које су често у првом плану.

Што се тиче економског чинилаца¹⁰ треба нагласити да погодни климатски услови и плодна степска равница погодују производњи и извозу кукуруза, шећерне репе, лана, дувана, соје, хмеља и кромпира, а средишњи и источни региони Украјине, који су настањени, махом, етнички руским становништвом чине једно од најгушћих инфраструктурних индустријских подручја на свету. У оквиру сагледавања економског чиниоца треба истаћи и да су важни извори прихода Украјине: руда гвожђа, угаљ, гас, нафта, манган, млечне прерађевине, месо, шећер, памук, лан, вино и дрво. Пре сукоба у Украјини национални бруто производ износио је 5.400 долара по становнику, а укупни национални бруто производ 260,40 милијарди долара.¹¹ Дакле, геостратегијски положај ове земље, као и природни ресурси и национално богатство представљају велики моћан мамац за оне земље и савезе који желе да је ставе под своје окриље.

Поред економског, верско и етничко питање у сукобу у оквиру Украјине имају веома значајну улогу. Будућим истраживачима овог проблема може бити од знача-

⁹ *Лексикон држава света* „Политика“ и „Народна књига“, Београд, 2006. стр. 172.

¹⁰ Из ове анализе, из разумљивих разлога, искључене су компоненте на које је указао Ренувем, када је економски фактор поделио на: компоненте конкуренције и конфликта и компоненте споразумевања и зближавања. У оквиру ових компонената поменути аутор указује на: међународну трговачку размену, сурпарништво око тржишта, извора сировина и енергије, важних комуникација и привредних повластица, затим међународне трговинске споразуме, кондоминијуме, кретање капитала у виду међународних зајмова и инвестиција у друге земље итд. (Цитирано према следећем извору: Извор: Попов, Чедомир., *Од Версаја до Данцинга*, „Нолит“, Београд, 1976. стр. 17). Наведена тема може бити део неког посебног научног рада (напомена Б. С.).

¹¹ *Лексикон држава света* „Политика“ и „Народна књига“, Београд, 2006. стр. 172.

ја утврђивање чињеница на који начин су се неке од традиционалних теорија геополитике, заговорника попут Фридриха Расела и Карла Шмита, одражавале на прилике у Украјини у доба нацизма и са каквим трагичним последицама. Једнако је интересно утврдити и какве су последице уградње савремених политичких теорија у практичне политике, а које стављају тежиште на економску моћ државе, рецимо у делима теоретичара попут Жака Аталија,¹² или теорија деглобализације главног заговорника Ива Лакоста и др.,¹³ с обзиром на то да ће наведено питање бити изостављено у оквиру овог рада.

Ипак, ставови једног од најистакнутијих представника геополитичке теорије евроазијства, руског историчара Лава Николајевича Гумилова, у случају Украјине у овом раду заслужују посебну пажњу. Наиме, овај теоретичар који је посебно истраживао историју Хазара, Татара, Хуна и Монгола и порекло старих Турака, тврди „ да се 'Исток' не појављује само као периферија историје, 'колевка варварских народа', већ и као самостални и динамични центар етногенезе у коме се под 'Великорусима' не могу подразумевати само Источни Словени, већ посебан етнос који је настао спајањем турско-татарског са словенским народом."¹⁴ Многи у оваквим ставовима Гумилова виде научни основ за став званичне Руске Федерације у погледу самоопредељења народа Кримске области, који је, углавном, спој турско-татарског и словенског живља.

Стратегијски интереси и религијска питања

Међутим, стратегијски значај Украјине за Руску Федерацију није везан само за становништво, већ и за војни, културолошки и историјски интерес овог моћног суседа, имајући у виду да је тзв. „Кијевска Русија” (Украјина) колевка руске државности и православне вере, која је прихваћена управо у Кијеву 988. године као званично призната хришћанска религија. У вези с тим, треба нагласити и да је позната Кијевска лавра саграђена као руски православни манастир 1015. године и да, у контексту разматрања религијског и културолошког аспекта овог проблема, треба имати у виду да Кијев представља духовно средиште руског народа, које има исти значај, као што Јерусалим има за Јевреје, Мека за муслимане или Косово за Србе. Као део најбројнијег источнословенског племена Руси су се у наведеном периоду делили на: Великорусе, Белорусе и Малорусе. Губитком независности у 14. веку, под најездом татарских племена, део становништва на западу Малорусије (Украјине), у околини Љвова, под утицајем језуита из Ватикана и Аустроугарске прихватио је римокатоличку вероисповест. Из тог времена потиче и аустроугарски назив за данашњу земљу Словена која се налазила „украј”, тј. на самом ободу Хабзбуршке монархије. Опет, под утицајем Ватикана, у 16. веку створена је Унијатска црква, по-

¹² Attali, Jack., *Lignes d' horizon*, Paris, 1990. и Атали, Жак., *Кратка историја будућности*, „Архипелаг”, Нови Сад, 2010.

¹³ Дугин, Александар., *Основи геополитики*, Часть 2, Глава 4, „Арктозе”, Москва, 2000.

¹⁴ Види опширније у следећим изворима: Гумилов, Лев Николаевич., *Древние тюрки*, АН СССР. Ин-т народов Азии. - М.: Наука, 1967. - 504 с. карт. - 4800; Гумилов, Лев Николаевич., *Этногенез и биосфера Земли*: Автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора геогр. наук. - Ленинград., 1973 с. 33; Гумилов, Лев Николаевич., *Некоторые вопросы истории хуннов*, Вестник древней истории. - 1960. - N 4., с. 120-125.

зната и под називом Грkokатоличка црква (признаје врховну надлежност верског поглавара у Риму, тј. папе, али верски обред изводи се по православној традицији). Она је у великој мери утицала и на верско, али и национално и политичко профилисање савремених Украјинаца. Данас, преко 95% становника Украјине чине православни хришћани (били они Украјинци или Руси), затим 4% су римокатолици, а 1% житеља су Јевреји, што овом проблему даје сасвим нову димензију.

Источно питање и значај Крима

Пре скоро пола века, пишући о Источном питању академик Милорад Екмечић је исправно запазио да је „Тешко исправно ограничити докле досеже историја Источног питања, једнако територијално, као и временски.“¹⁵ Потврду овог запажања добијамо у данашње време када се ситуација на Криму, али и у Сирији, Авганистану, Ираку, тј. у земљама у којима делује тзв. Исламска држава, не може разумети без историје Леванта, али и познавања тзв. Источног питања, које је академик Екмечић везао за историју Османског царства и турске доминације на Балканском полуострву и на Средњем истоку.

По поменутом академику, основа овог проблема садржана је „у идеји да је вјечна потка Источног питања сукоб религија, при чему су ислам и хришћанство распоређени не само на два континента, него и уопште представљају два одвојена свијета и двије цивилизације које ништа не спаја.“ На овом месту упутно је подсетити да се идеологија европског либерализма развила на идеји националне државе, на коју се наслањала идеја о ослобођењу хришћанских народа од турске окупације. Идеја националног ослобођења и уједињења била је уткана и у дело Илије Гарашанина „Начертаније“ или „Програм спољне и националне политике Србије“,¹⁶ с краја 1844. године, који се сматра једним од најзначајних националних програма у 19. веку.¹⁷

Међутим, по Екмечићу, Василије Поповић доводи у питање исправност већине тврдњи либералних теоретичара, постављајући контрапитања: Да ли су исламска држава и хришћанска цивилизација биле у сталном сукобу, без компромиса? Да ли је ислам типична азијска религија, поред будизма и хиндуизма, или је, напротив, типично медитеранска религија? Да ли је Османска држава типична централизована, милитаристичка држава са јаким религијским утицајем или би се то могло рећи и за неке хришћанске државе тог периода итд. Формулисање наведених и других питања и налажење адекватних одговора на њих утицали су на то да је Василије Поповић напустио тезу о Источном питању као претежно религијском питању и свео га на проблем кризе турске власти над њеним европским и азијским поседима, у периоду од последње опсаде Беча 1683. године до склапања Лозанске конвенције 1923. године.¹⁸

¹⁵ Екмечић, Милорад., *Предговор књизи Василија Поповића 'Источно питање'*, Сарајево, 1966, стр. 1.

¹⁶ Вишњић, Јосиф Мирослав., *Начертаније Илије Гарашанина (Програм спољашње и националне политике Србије на концу 1844. године)*, „Књижевна заједница М.Ј.В“, Београд, 1991, стр. 42; и текст уводника Кљакића, Слободана., *Буре због преписа који чека на проналазак изворника, „Начертаније Илије Гарашанина“*, специјални додаток листа „Политика“, Београд, 15. и 16. фебруар 2012. године, стр. 2.

¹⁷ Ђоровић, Владимир, *Илустрована историја Срба*, Књига 5, „Народна књига“ и „Политика“, Београд, 2006, стр. 113.

¹⁸ Екмечић, Милорад., *Предговор књизи Василија Поповића 'Источно питање'*, Сарајево, 1966, стр. 24.

За спољни положај Турске у наведеном периоду је од великог значаја подршка коју је она добијала од Велике Британије, на коју је указао немачки научник Франц Екарт „због страха те силе да Русија не провали кроз мореузе и не почне да угрожава британске средоземне везе са Индијом и исламским светом на Леванту. Све што предузима Велика Британија, она предузима ради те бојазни и из страха да балканска померања могу да буду у интересу Русије и да ојачају Русију до те мере да она тамо неће имати правог такмаца”.¹⁹ Исти аутор наводи да, упркос идеји британског представника у Београду, Палместрона, који је предлагао својој влади да наоружа 25.00 Срба и ојача буну војводе Книћанина 1848. године, процена у Лондону је била да ће српски националисти „због заједнице националности и религије са Русијом њу тамо толико ојачати да Аустрија тамо неће имати никакав утицај.” Стога, британска влада закључује да „Аустрија треба да након 1849. године, онемогући било какав покушај револуције на турском Балкану.”²⁰

О томе како су збивања на Балкану повезана са збивањима на Средњем истоку, па и у Украјини, сведочи већ споменути Палместрон, који је седећи у Београду средином 19. века, предвиђао неминовност сукоба Велике Британије са Русијом на свим осталим подручјима Азије. Како наводи Тејлор, „Палместрон је у приближно исто време када је писао о устанку и националном програму код Срба, говорио и да се треба припремити за неминован сусрет козака и споја из Индије, негде у срцу Азије, када ће се сударити људи са Балтика и људи из Британије. У интересу је Британије да се тај сусрет деси што је могуће даље од граница Британске Индије – тврди овај аутор.”²¹ Будући да се ово предвиђање још увек није остварило, треба га узети у озбиљно разматрање, без обзира на то што Индија више није британска колонија већ близак сарадник Русије и Кине у оквиру БРИК-а. Али, ако бисмо стару британску империју заменили силама новог доба – САД и НАТО, могућност сукоба интереса великих сила у Средоземљу и на Пацифику постаје врло реална.

Што се тиче стратегијских интереса некадашње Пруске, као земље матице Немачког царства, а у вези са Источним питањем, њих можда најодређеније изражава немачки историчар и отац савремене историографије Леополд фон Ранке, који је, као добар познавалац религије,²² али и прилика у Отоманској империји,²³ незаобилазни аутор за разматрања проблема којим се бави овај рад. Наиме, он је као заговорник европоцентристичке школе, али и припадник традиционалне германске историјске школе, под ‘Европом’ подразумевао само романске и германске народе Западне Европе, док је и народима доделио другоразредну улогу. Данас се такви ставови и даље могу наћи код неких представника Европске уније, упркос чињеници да има и супротних ставова заговорника проширења те заједнице на све државе у источној Европи и на Балкану.

Има аутора који сматрају да је у трећем издању Ранкеове књиге *Србија и Турска у деветнаестом веку*, овај историчар убацио део о еманципацији Египта и о пол-

¹⁹ Eckhart, Franz., *Die deutsche Frage und der Kriemkrig*, Berlin, 1931.

²⁰ Исто као претходно.

²¹ Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1957.

²² Фон Ранке је, између осталог, писац *Историје папства* у три тома (*Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat*) и *Историје реформације* у шест томова (*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*) - напомена Б.С.

²³ Пажњи читалаца посебно препоручујемо дело Леополда фон Ранкеа, *Србија и Турска у деветнаестом веку*. Ово издање настало је на основу књижевног фонда Илије М. Коларца, у преводу др Стојана Новаковића, а штампала га је штампарија Давидовић, Београд, 1892.

итици европских великих сила, пре свега о Великој Британији која је подржавала Турску и о Француској која је подржавала ослобођење Египта од Отоманске владавине, у чему многи виде заметак тзв. Источног питања.²⁴ Он је, надаље, у четвртом делу тог списа комбиновао сазнања из оригиналних дипломатских депеша пруског конзула у Београду, Меронија, али и ставове конзула великих сила у то време у Београду, који су осликавали политику водећих европских сила у 19. веку.

Ранке је у поменутом четвртом делу *Србије и Турске у деветнаестом веку* не само експлицитно навео тзв. Источно питање, већ је и поставио кључно питање за разумевање суштине дипломатије, али и позадине тзв. Украјинске кризе: „Где се налази моћ која у нашој Европи господари? Та се моћ налази у споразуму великих сила, којим се искључује господарство које год велике силе, а обезбеђује господарство заједничко. Где се год не може да дође до споразума, настаје рат. А нови и нови случајеви непрестано потресају споразум. И та вечита стрепња чини управо интерес тако названог источног питања, јер до општег сукоба баш зато лако може доћи, што су источне прилике колебљиве и што су непосредно испреплетене са свима осталима. Који пут се успело да се тај сукоб избегне, који пут је несугласица међу силама доста букнула или су се и међусобно сукобиле. Све су то ствари и саме по себи врло знамените, али та знаменитост још већма расте са самосталним тежњама које се на истоку јављају.“²⁵

За разумевање руског интереса за Крим, Ранке даје једно од могућих историјских објашњења: „У другој половини деветога века наилазимо велико-моравско царство, које се ширило чак иза Кракова и овамо покрај Елбе, јер у њ' припадаху и Чеси у Чешкој: тамо се још и данас прича и спомиње велики краљ Сватоплук. У том крају поникнуше међу Лесима око Гнезња и Познања први владоци по старом племенском уређењу, а то су Пјасти. Под норманским владоцима саставише се у једно словенско-чудска племена и одатле поста руска држава, која одмах у постању узе одсудан правац према доњем Дунаву и Цариграду.“²⁶ Разлике и поделе међу Словенима Ранке види и налази у подели Римског царства на источно и западно, а самим тим и на поделу хришћанске цркве на источну и западну. Он, тим поводом, пише: „Племена на западу, Моравци, Чеси, Корутанци, и унеколико и Пољаци прионуше уз западно (римско) царство, које обновише Немци, и уз латинску цркву: тамо су мало по мало ницале форме јавног живота и мењале се, и они су увек у свим тим променама и сами учествовали. Племена на истоку прионуше уз источну цркву.“²⁷

Међутим, руски историчар Евгениј Викторович Тарле, у свом знаменитом делу „Кримска војна“, отвара сасвим нову геополитичку перспективу и пише: „У сукобу Русије са Турском, а преко ње касније и са западним савезницима, битну улогу не игра само религија... Пребацивање тежишта руске спољне трговине са балтичких области на јужне провинције царства преко Црног мора у Европу (од лана, смола дрвета, кожа – на украјинско жито које се извози на британско тржиште) имало је силног значења за правац руске источне политике. Поред тога она је још имала подастрету традицију духовне непомирљивости са исламским господарством у Цариграду од идеја Трећег

²⁴ Исто као претходно, стр. XIX.

²⁵ Исто, стр. XXI-XXI.I

²⁶ Исто, стр. XXVII.

²⁷ Исто, стр. XIX.

Рима које се у Москви развијају још неколико столећа раније. Ако је ико сањао о универзалној руској империји, морао је мислити на Константинопољ као њену основу, и када је 1807. године у Тилзиту Наполеон рекао да не да Александру I тог упоришта на Босфору, образлажаше то баш тим истим мотивом: Цариград значи светско царство. Европа Русији толико неће дати, ни тада, као ни никада касније.²⁸

Исти аутор разлоге за Кримски рат (1853–1856)²⁹ види на следећи начин: „Не само тежња за сигурношћу путева према старим трансферзалама у Средоземљу, него и делимична конкуренција жита са турског Леванта, надопуњавала је руску традицију борбе за престиж у турским областима. Адмиралу Накимову, који је трагично страдао у Кримском рату 1855. године, се приписује чувена мисао да су Руси били у боци, а да су чеп боце на Босфору држали Турци.“³⁰

Имајући у виду наведену ситуацију, пораз Русије у Кримском рату и забрана да штити интересе тзв. Дунавских кнежевина (Влашке и Молдавске) ишао је наруку аустријској политици да скрене пажњу са анексије Босне и Херцеговине, као што је припремање и вођење пруско-француског рата одлагало избијање Источне кризе у свом оружаном облику на истоку. За то време, како истиче Василије Поповић, дужничко ропство Турске, зајмовима чији су прикривени трагови водили све до тамних аула Ватикана, имали су велику улогу у финансијском краху велике Отоманске империје.³¹

Да би Бугарску одвратила од Централних сила, Русија је 1914. године вршила јак притисак на Србију да део Македоније уступи Бугарској. А и Енглеска је једно време била заговорник бугарске ствари у Македонији. С друге стране, како наводи Фриц Фишер, Немачка је 1914. године у оквиру Источног питања тежила да порази Русију и сведе је на претпетровске границе и створи велики комплекс под својом хегемонијом. Турска би, у том случају, била економски освојена и стављена под немачку контролу, која би на тај начин досезала на исток све до Кавказа и Индијског океана, а прогутала би и цели арапски свет са великим налазиштима нафте. Она би имала неке базе на Егејском, Црном и Јонском мору, па је на тај начин немачки програм ишао и против непријатеља, али и против пријатеља – Аустроугарске, која би ушла у немачку царинску зону и жртвовала много од свог подручја и утицаја на Истоку.³² А за реализацију интереса такве политике био је потребан редослед догађаја који се збио: Сарајевски атентат, пропаст Хабсбуршке династије и Први светски рат.

Али, Први светски рат није однео са светске позорнице само владајућу аустријску династију, него и немачку, руску и турску... Русија је у Први светски рат

²⁸ *Тарле Е. В.* Крѣмская война: Том I, в 2-х т. – М.-Л.: 1941-1944, Интернет: <http://militera.lib.ru/h/tarle3/index.html>

²⁹ Кримски рат се водио између Русије и алијансе коју су сачињавали: Уједињено Краљевство, Француска, Османско царство и италијанска краљевина Пијемонт, са мноштвом битака са променљивом ратном срећом, укључујући и битку код Синопа 1853. у којој је Русија уништила отоманску флоту, као и Севастопољску битку 1855. године у којој је Велика Британија уништила руску Црноморску флоту. Кримски рат се завршио Париским споразумом 1856. са клаузулом којом је трајно био забрањен улазак војним бродовима било које земље у Црно море, али је пруски канцелар Ото фон Бизмарк ту клаузулу ставио ван снаге 1871. године, након чега је Русија поново могла да формира Црноморску флоту (напомена Б.С.).

³⁰ Исто као претходно, том II.

³¹ Цитирано према: Екмечиф, Милорад., *Предговор књизи Василија Поповића 'Источно питање'*, Сарајево, 1966, стр. 33.

³² Fischer, Fritz., *Griff nach der Weltmacht, Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*, Düsseldorf, 1962.

ушла са жељом да приграби боље позиције на мореузима и да присвоји турски део Јерменије, као и да прогласи неутрални статус Цариграда, због чега је почела тајне преговоре са Француском и Енглеском, 1915. године. Енглеска политика није била јединствена по питању Цариграда. Један број политичара опирао се идеји да се Цариград повери Русији, а други део, на челу са сер Винстоном Черчиллом, такву политику правдао је тиме да ће „материјал за један нови рат увек бити при руци“.³³

Наступио је и Други светски рат; дошло је до тајног договора Американаца и Британаца са Стаљином на Јалти, на Криму³⁴ и дате су „одрешене руке“ Русији у Црном мору, створен је моћни СССР, али убрзо и НАТО. Стога се поставља питање: каква је била улога Украјине у тим геополитичким играма?

Савремени међународни односи и повод за оружане сукобе

Државност Украјине обликована је тек након Октобарске револуције. Тачније, 1918. године проглашена је Украјинска Народна Република, али је опстанак ове државе био крајње неизван, због планова великих сила за стварање обновљене Пољске у старим границама. Совјетском интервенцијом, 1921. године, створена је Украјинска Совјетска Социјалистичка Република, која је након Хитлерове окупације те земље поново стекла своју независност 1944. године, у оквиру СССР-а.

Распадом бившег СССР-а 1991. године Украјина је постала самостална држава. Од 1954. године Крим је, у оквиру СССР-а, био у саставу бивше Совјетске Републике Украјине. Бивша украјинска Кримска област у саставу Републике Украјине прогласила је независност 2014. године. Тачније, 16. марта 2014. године на Криму је одржан референдум на којем се 96,8% становника Крима изјаснило за припајање Руској Федерацији, а 2,5% грађана било је против. Након тога проглашена је Аутономна Република Крим која данас има 2.611.300 становника.

Украјинска Влада у Кијеву није признала резултате овог референдума и третира је отцепљење Кримске области, као и сличне активности на истоку земље у подручју града Доњецка, где је проглашена и тзв. „Доњецка народна република“, као неуставне и сепаратистичке акте проруских побуњеника. Руска Федерација је прихватила одлуку већине житеља Крима исказану на референдуму, и сматра је легитимном, на основу међународно признатог права народа на самоопредељење, али вероватно и на основу тајног споразума великих сила на Јалти. С друге стране, Сједињене Америчке Државе (САД) и Европска унија (ЕУ) оштро су осудиле Русију због кршења међународног права и Устава Украјине и након тога увеле санкције Руској Федерацији и Аутономној Републици Крим.

³³ Howard, N. Harry., *The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)*, "Balkan Studies", IV, br. 2, 1963.

³⁴ Конференција на Јалти била је састанак савезничких вођа Ј. Стаљина, В. Черчила и Ф. Рузвелта, који је трајао од 4. до 11. фебруара 1945. године. Ту је утврђен план за коначни обрачун са Хитлеровом Немачком у Другом светском рату, али и склопљен тајни договор о подели интересних сфера у свету тадашњих великих сила: Русије, Велике Британије и САД (напомена Б.С.).

У вези са наведеним спољним уплитањем у тзв. украјинску кризу, треба се подсетити да је стратегијски интерес НАТО-а за чланство Републике Украјине у саставу Алијансе јасно изражен након распада СССР-а и појачан за време владавине бивше премијерке Јулије Тимошенко, која је дошла на власт 2004. године, након демократских промена у тој земљи, током тзв. „норанцасте револуције, као и најновије „Еуромајдан – Револуције достојанства” из 2013. године, коју су предводили Арсениј Јацењук, Виталиј Кличко и Олех Тјахнибок, за свргавање дотадашњег легитимно изабраног, али проруско оријентисаног, председника Украјине Виктора Јануковича.³⁵ То је био повод за грађанске сукобе који су резултирали сменом Јануковича. Притом, за разумевање целине наведеног проблема треба истаћи да је, полазећи од својих стратегијских интереса, Руска Федерација, на основу специјалног споразума, задржала своје прекоморске снаге на Криму и након распада бившег СССР-а.

Зоран Петровић-Пироћанац наводи да је крај комунизма у Совјетском савезу и Источној Европи убрзао отварање пространих територија за експлоатисање, које су до тада биле под контролом држава (ни демократских, ни либералних) бившег совјетског блока, Јужне Америке и Блиског истока, према приватним западним операцијама и нафтним компанијама.³⁶

Могло би се рећи да је, с друге стране, стратегијски интерес САД за ширење НАТО-а у суседство Русије комплементаран стратегијском интересу Европске уније за приступ највећој житници у Европи и стратегијском интересу најмоћније земље у Европској унији, Савезне Републике Немачке да преко Украјине обезбеди најкраћи копнени пут у простор тзв. топлих мора.

У подсећању на повод за заоштравање односа великих сила у вези са оружаном кризом у Украјини, треба истаћи да је, након обарања путничког авиона „Малезија ерлајнс” боинг 777, са 298 путника на лету Малезија – Куала Лумпур, 17. јула 2014. године, изнад подручја захваћеног ратним дејствима у источној Украјини, амерички председник Барак Обама директно окривио за тај инцидент руског председника Владимира Путина, због наоружавања руских сепаратиста у Украјини. Истог датума, амерички сенатори Џон Мекејн и Линдзи Грејем затражили су од председника САД Барака Обаме да Украјини пошаље оружје, наводећи да „руска агресија треба да буде позив на буђење на Западу”. Поводом ове несреће формиран је међународни истражни тим, који је требало да прегледа снимке из „црне кутије” погођеног авиона. Али, и пре саопштавања резултата ове истраге, генерални секретар НАТО-а Андерас Фог Расмусен дао је изјаву 6. августа 2014. године да ће предстојећи самит Алијансе бити „тачка преокрета” када је реч о доношењу одлука о „појачању готовости савезника за заштиту од могуће агресије”. Само дан касније америчка ракетна крстарица „УеРа1” ушла је у Црно море ради „обезбеђења безбедности и стабилности у региону”. Из ратне морнарице САД саопштено је да брод треба да појача колективну безбедност савезника из НАТО-а и партнера у региону.

³⁵ Западни медији тврде, а политичари оповргавају податак да су САД и ЕУ са 5 милијарди УСД планирале, организовале и спровеле „Еуромајдан – Револуције достојанства” у Украјини.

³⁶ Петровић-Пироћанац, Зоран, *Мали појмовник геополитике*, Центар за геополитичке студије „Југоисток” и Институт за политичке студије, Београд, 2004. стр. 242.

Међутим, сарадник немачког канцелара Ангеле Меркел, посланик у Европском парламенту и председник Савета за спољне послове у Европском парламенту Елмар Брок изјавио је да ЕУ и САД не размишљају о пружању војне помоћи Украјини и да се залажу за дипломатско решење проблема. Брок је додао да се Немачка управо зато изјаснила против уласка Украјине у НАТО, јер би ширење Алијансе у овом тренутку било „доливање уља на ватру”.

За то време трају несмањене борбе између припадника оружаних снага Украјине и побуњеничких снага на истоку Украјине, насељеног углавном руским становништвом у рејону града Доњецка и града Луганска. У наведеним градовима воде се, са кратким прекидима, братоубилачке борбе између житеља тих градова и власти из Кијева. Кабинет министара Украјине усвојио је Резолуцију о отпочињању рада министарства чији ће примарни задатак бити обезбеђивање враћања Крима под контролу Украјине, из чега се може закључити да се у догледно време може очекивати ескалација сукоба на овом подручју. Упркос томе, све је више предлога да Украјина прогласи неутралност. Такви предлози могу се чути чак и од америчких аналитичара, јер би за САД то значило очување територијалног интегритета Украјине, што би представљало дипломатску победу САД. С друге стране, Русија која због Крима и комплетне ситуације у Украјини трпи последице наметнутих санкција, тешко да ће због тога у догледно време променити своје спољнополитичке интересе и своју стратегију.

Закључак

Криза у Украјини, највећој и најзначајнијој „европској житници”, која је праћена и оружаним конфликтима у тој земљи, који су однели више хиљада живота само у 2014. години, наводи на помисао да се узалуд говори да се из историје може научити да не треба понављати историјске грешке. Понекад је такве грешке тешко избећи, без обзира на то што се ради о земљи која је по величини територије и броју становника друга земља у Европи. Јер, геостратегијски положај ове земље, као и природни ресурси и национално богатство представљају моћан „мамац” за оне земље и савезе који желе да је ставе под своје окриље.

Указујући у овом раду на историјат тзв. Источног питања и свдећи га на период од турске опсаде Беча 1683. године до склапања Лозанске конвенције 1923. године, као и на геополитичке игре великих сила у вези с контролом налазишта нафте на Средњем истоку, житницама у Украјини, али и у Леванту, као и средоземних поморских путева – постаје јасно да поменути стратeгијски интереси великих сила и данас опстојавају на светској политичкој позорници, само у другачијим формама. Мере дипломатског, економског и војног притиска на поједине земље су, такође, и даље актуелне и присутне у поменутој геополитичкој игри. У таквим околностима појединим земљама, попут Украјине, тешко је да одоле спољном притиску или унутрашњим превирањима бременитим политичким, религијским и етничким напетостима и подлежу најгорој могућој солуцији – грађанском и братоубилачком рату. Стога се у овом раду подсећа на лекцију из историје дипломатије која нас учи да се дугорочно решење за ову кризу може наћи само у директном споразуму Русије и Украјине, уз гаранције свих заинтересованих великих сила.

Литература

1. Attali, Jack. *Lignes d' horizon*, Paris, 1990.
2. Атали, Жак., *Кратка историја будућности*, „Архипелаг”, Нови Сад, 2010.
3. Ђоровић, Владимир., *Илустрована историја Срба*, Књига 5, „Народна књига” и „Политика”, Београд, 2006.
4. Димитријевић, Војин., Стојановић Радослав., Међународни односи (уџбеник), „Службени лист СРЈ”, Београд, 1996.
5. Дугин, Александар., *Основи геополитики*, Часть 2, Глава 4, „Арктозе”, Москва, 2000.
6. Eckhart, Franz., *Die deutsche Frage und der Kriemkrig*, Berlin, 1931.
7. Екмечић, Милорад., *Предговор књизи Василија Поповића Источно питање*, Сарајево, 1966.
8. Fischer, Fritz., *Griff nach der Weltmacht, Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*, Düsseldorf, 1962.
9. Фон Ранке, Леополд., *Србија и Турска у деветном веку*, издање настало на основу књижевног фонда Илије М. Коларца, у преводу др Стојана Новаковића, Штампарија Давидовић, Београд, 1892.
10. Гумилов, Лев Николаевич, *Древние тюрки* /АН СССР. Ин-т народов Азии. - М.: Наука, 1967. - 504 с. с карт. - 4800.
11. Гумилов, Лев Николаевич, *Некоторые вопросы истории хуннов*, Вестник древней истории. Москва, 1960. - N 4. - С. 120- 125.
12. Гумилов, Лев Николаевич., *Этногенез и биосфера Земли*: Автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора геогр. наук. – Ленинград.,. 1973.
13. Howard, N. Harry., *The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)*, "Balkan Studies", IV, br. 2, USA 1963.
14. Ibler, Vladimir., *Diplomska historija 1814-1871*, „Školska knjiga”, Zagreb, Republika Hrvatska, 1960. str. 1-7.
15. Иваниш, Жељко., Ђорђевић, Ивица., *Међународни односи – практикум*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
16. Књакић, Слободан., *Буре због преписа који чека на проналазак изворника*, „Начертаније Илије Гарашанина”, специјални додаток листа „Политика”, Београд, 15. и 16. фебруар 2012.
17. *Лексикон држава света* „Политика” и „Народна књига”, Београд, 2006. стр. 172.
18. Попов, Чедомир., *Од Версаја до Данцинга*, „Нолит”, Београд, 1976.
19. Петровић-Пироћанац, Зоран., *Мали појмовник геополитике*, Центар за геополитичке студије „Југоисток” и Институт за политичке студије, Београд, 2004.
20. Сакан, Момчило., *Геополитика у савременом свету*, „Независни универзитет Бања Лука - НУБЛ”, Бања Лука, 2012.
21. Стојковић, Биљана., *Различити приступи у употреби појма стратегија у савременом добу*, часопис „Војно дело”, бр 3, Београд, 2009. године, стр. 241-270.
22. Штамбук, Јелица., *Дипломатија у међународним односима*, „Чигоја”, Београд, 2009.
23. Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1957.
24. Тарле Е. В., *Крымская война*, Том I, в 2-х т. М.-Л.: 1941-1944., Интернет: <http://militera.lib.ru/h/tarle3/index.html>
25. Вишњић-Јосиф, Мирослав., *Начертаније Илије Гарашанина (Програм спољашње и националне политике Србије на концу 1844. године)*, издавач „Књижевна заједница М.Ј.В”, Београд, 1991.
26. Zvi, Lanir., *Relevancy Gap*, Praxis, Center for Strategic Studies, Tel Aviv, 2006.